

**ΤΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟ ΔΙΠΟΛΟ ΑΙΤΙΟ –
ΑΙΤΙΑΤΟ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΛΩΤΙΝΟ,
ΤΟΝ ΕΥΝΟΜΙΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΓΡΗΓΟΡΙΟ
ΝΥΣΣΗΣ**

ΥΠΟ
ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΛΕΚΚΑ

ΤΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟ ΔΙΠΟΛΟ ΑΙΤΙΟ – ΑΙΤΙΑΤΟ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΛΩΤΙΝΟ, ΤΟΝ ΕΥΝΟΜΙΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΓΡΗΓΟΡΙΟ ΝΥΣΣΗΣ*

ΥΠΟ
τοῦ Δρος ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΛΕΚΚΑ
(Πανεπιστήμιο Παρίσι IV - Σορβόνη)

Ἀνάμεσα στὰ ἰδιαίτερα ὄντολογικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ πλωτινικοῦ Ἐνός, δεσπόζουν ἡ ἀπλότητα¹ καὶ ἡ ἀγεννησία² του. Τόσο ἡ ἀπλότητα ὅσο καὶ ἡ ἀγεννησία τοῦ πλωτινικοῦ Ἐνός ἐξηγοῦνται ἀπὸ τὴ θέση ποὺ Αὐτὸ κατέχει στὸ πλωτινικὸ σύστημα ὡς ἡ «πρώτη αἰτία». Τὸ Ἐν εἶναι ἀγέννητο γιὰτὶ ὡς πρῶτο ποὺ εἶναι δὲν ὑπάρχει τίποτα πρὶν ἀπὸ Αὐτὸ ποὺ θὰ μπορούσε νὰ τὸ γεννήσει³. Ὅπως ἐπίσης, τὸ Ἐν εἶναι τὸ «ἀπλούστατον», ἀφοῦ δὲν θὰ ἦταν τὸ πρῶτο ἂν ἀποτελεῖτο ἀπὸ πολλὰ⁴.

Πρῶτο λοιπὸν κατὰ τὸν Πλωτῖνο τὸ ἀπλὸ καὶ ἀγέννητο Ἐν μὲ δεύτερο ὅ,τι Αὐτὸ γεννᾷ, τὸ ἔν-πολλά, δηλαδὴ τὸν Νοῦ⁵, ὁ ὁποῖος ὡς γέννημα τοῦ Ἐνός εἶναι, κατὰ τὸν Πλωτῖνο, ἀναγκαστικά⁶ λιγότερο ἀπλὸς ἀπὸ τὸν γεν-

* Συμμετοχὴ στὸ Διεθνὲς Συνέδριο γιὰ τὸ *Contra Eunomium*, II τοῦ Γρηγορίου Νύσσης (Τσεχία, Olomouc, 15-18 Σεπτεμβρίου 2004).

Ἐς πρὸς τίς κύριες πηγές μας, παραπέμπουμε: (α) P. HENRY καὶ H.-R. SCHWYZER, *Plotini Opera*, tom. I-III, New York, Oxford University Press, 1964-1983 καὶ (β) W. JAEGER, *Gregorii Nysseni Opera*, vol. I, *Contra Eunomium Libri* (=C. E.), pars prior, Liber I καὶ II, Leiden, Brill, 1960.

1. Πβ. Ἐννεάδες, V, 2, 1, 3-4. *Αὐτόθι*, V, 4, 1, 5. *Αὐτόθι*, V, 5, 6, 30-33.

2. Ἐνν., VI, 8, 7, 35-36. *Αὐτόθι*, V, 4, 1, 18-19.

3. Ἐνν., VI, 8, 10, 16-21.

4. *Αὐτόθι*, II, 9, 1, 8-9.

5. Ἐνν., V, 4, 1, 20-21. *Αὐτόθι*, V, 6, 3, 2-4. *Αὐτόθι*, 21-25.

6. Ἐνν., III, 8, 9, 42-43. Πβ. G. LEKKAS, «Le concept positif de la nécessité et la production

νήτορά του⁷. Ἡ ἀρχὴ ὅτι τὸ γέννημα εἶναι ἀναγκαστικά κατώτερο τοῦ γεννήτορά του ἀποτελεῖ σταθερὴ θέση τῆς πλωτινικῆς μεταφυσικῆς⁸, μὲ τραγικὲς συνέπειες γιὰ τὸ γέννημα, καθὼς αὐτὸ φέρνει πάνω του ἀπὸ γεννησιμιοῦ του τὸ στίγμα τῆς ἀδυναμίας νὰ ἐξισωθεῖ μὲ τὸν πατέρα του⁹, ὥστε δικαίως νὰ παρατηρεῖ ὁ J. Trouillard, ὅτι ἡ «ἐπιστροφή» τοῦ γεννήματος ἀδυνατεῖ νὰ τὸ ἀποζημιώσῃ πλήρως γιὰ τὴν ἔξοδο ἀπὸ τὸν γεννήτορά του¹⁰.

Ἐντούτοις, παρὰ τὴν ὄντολογικὴ κατωτερότητα τοῦ Νοῦ ποὺ γεννᾶται ἔναντι τοῦ Ἑνὸς ποὺ τὸν γεννᾷ, σὲ ὅλες τὶς μεταφορὲς ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Πλωτίνος γιὰ νὰ περιγράψῃ τὴ σχέση Ἑνὸς - Νοῦ προεξάρχουν, πιστεύουμε¹¹, τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα ποὺ, κατὰ τὸν φιλόσοφο, διασφαλίζουν τὴν ὄντολογικὴ συνέχεια καὶ ὁμολογία ἀνάμεσα στὸν γεννήτορα καὶ τὰ γεννήματά του, τὸ Ἐν καὶ τὸν Νοῦ¹². Ἔτσι ἐξηγεῖται γιὰτὶ ἡ διαφορὰ Ἑνὸς - Νοῦ, ἡ διαφορὰ τοῦ πατέρα¹³ ἀπὸ τὰ κατώτερα ἔναντι αὐτοῦ γεννήματά του, περιγράφεται ἀπὸ τὸν Πλωτῖνο, μεταξὺ ἄλλων, καὶ ὡς διαφορὰ ὅλου - μερῶν, ὅλου ποὺ δὲν συγκροτεῖται ἀπὸ μέρη, τὸ Ἐν καὶ μερῶν ποὺ συγκροτοῦν ἕνα ὅλο, τὸν Νοῦ¹⁴.

Κατὰ τὴν πλωτινικὴ κλίμακα τῶν ὄντων, οἱ ὄντολογικὲς βαθμίδες (Νοῦς, Ψυχὴ, αἰσθητά) δὲν προκύπτουν ἀπλῶς ἡ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀλλὰ ἀποτελοῦν ὅλες τοὺς ἔργο τῆς αὐτοποιούμενης καὶ ἐκδιπλούμενης δυνάμεως ποὺ εἶναι τὸ πλωτινικὸ Ἐν, τοῦ ὁποῖου ἡ ὑπερβατικότητα εἶναι αὐτὴ τοῦ γεννήτορα ποὺ γεννᾷ παραμένοντας ἀδαπάνητος «ἐφ' ἑαυτοῦ»¹⁶. Ὁ Πλωτίνος ἀντιμετωπίζει τὴ σχέση τοῦ Ἑνὸς μὲ τὰ κατώτερα ἔναντι αὐτοῦ γεννήματά του μὲ τὶς προϋποθέσεις τῆς παραδοσιακῆς πλατωνικῆς διδασκαλίας ἀναφορικὰ μὲ

des êtres chez Plotin», *LES ÉTUDES PHILOSOPHIQUES* (Paris) 2004, σσ. 553-561 καὶ στὰ ἑλληνικά: Γ.Α. ΛΕΚΚΑ, «Ἀνάγκη καὶ Δημιουργία στὴ φιλοσοφία τοῦ Πλωτίνου», *ΘΕΟΛΟΓΙΑ*, 74, 2003, σσ. 731-739.

7. Ἐνν., VI, 7, 13, 1-3.

8. Ἐνν., V, 4, 1, 39-41. Πβ. *αὐτόθι*, VI, 9, 2, 29-32. *αὐτόθι*, V, 5, 13, 37-38. *αὐτόθι*, VI, 7, 17, 3-6. *αὐτόθι*, V, 3, 15, 3-11.

9. «l'unité cherche à compenser son inadéquation par la rigueur des relations idéales». J. Trouillard, *La purification plotinienne*, Paris, P.U.F., 1955, σ. 107 (italics J. Trouillard).

10. «Le processus de diversification est imparfaitement compensé par la demarche d'assimilation.». J. Trouillard, *ἔνθ. ἀνωτ.*, σ. 108.

11. G. LEKKAS, «Plotinus. Towards an ontology of likeness», ὑπὸ δημοσίευση στὴν *International Journal of Philosophical Studies* 13, 2005.

12. Ἐνν., VI, 8, 18, 36. Πβ. *αὐτόθι*, 15-30. *αὐτόθι*, VI, 7, 17, 13-14. *αὐτόθι*, V, 9, 2, 26-27.

13. Ἐνν., VI, 8, 14, 37-38. Πβ. *αὐτόθι*, 9, 29.

14. Ἐνν., VI, 7, 12, 23-30.

15. Ἐνν., IV, 8, 6, 11-16. Πβ. *αὐτόθι*, 25-26.

16. Ἐνν., V, 6, 3, 6-11. Πβ. *αὐτόθι*, III, 3, 7, 8-11.

τῇ μέθεξι καὶ τὸν χωρισμό¹⁷. Οἱ ὄντολογικὲς βαθμίδες ἀπηχοῦν συνεπῶς, κατὰ τὸν Πλωτῖνο, βαθμίδες μεθέξεως τῶν ἐκγόνων τοῦ Ἐνὸς σὲ Αὐτό ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὅλα τους κατάγονται¹⁸. Τὸ πλωτινικὸ Ἐν ἀποτελεῖ ὄχι μόνο τὸ σημεῖο ἐκκίνησης τῆς «νοερᾶς διεξόδου»¹⁹ ἀλλὰ καὶ τὸ σημεῖο ἀναδρομῆς ὧν ὅσων μετέχουν σὲ Αὐτό²⁰. Τὸ πλωτινικὸ Ἐν, ὅπως καὶ τὸ Ἀγαθὸ τῆς *Πολιτείας* τοῦ Πλάτωνα²¹, δὲν εἶναι ἀρχὴ ποῦ ἐνεργεῖ «ἐξῶθεν» τῶν γεννημάτων τῆς²², ἀντιθέτως ἀποτελεῖ τὴ μόνιμη ὄντολογικὴ τους ἀναφορὰ ποῦ μὲ τὴ διαμεσολάβησίν της (τὴ φωτοχυσία της)²³ τὰ θέτει ὄντολογικὰ ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐξασφαλίζει τὴ δυνατότητα αὐτογνωσίας.

Ἡ χρησιμοποίηση ἀπὸ τὸν Πλωτῖνο τῆς πλατωνικῆς «μεθέξεως» προκειμένου νὰ ἐξηγηθεῖ φιλοσοφικὰ ἡ καταγωγὴ τῶν λοιπῶν ὄντων ἀπὸ τὸ Ἐν δικαιολογεῖ, κατὰ τὴ γνώμη μας, τὴν ἐπικυριαρχία τῆς καταφατικῆς (θετικῆς), ἔναντι τῆς ἀποφατικῆς, προσέγγισης τοῦ Ἐνὸς στὸ πλωτινικὸ ἔργο²⁴. Τὸ Ἐν ἔχει αὐτογνωσία²⁵, ποῦ ὅμως δὲν εἶναι ἡ αὐτογνωσία τοῦ Νοῦ²⁶. Τὸ Ἐν δὲν εἶναι «ἀναίσθητον»²⁷ ἀλλὰ ζωντανό²⁸. Τὸ Ἐν δὲν νοεῖ ἀλλὰ εἶναι ἡ ἴδια ἡ νόηση²⁹. Δικαιούμαστε λοιπὸν νὰ ἀμφιβάλλουμε γιὰ τὴν ὀρθότητα τῆς ἀποψης τοῦ Λερούχ σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ Ἐν δὲν ἐπιδέχεται νοητικὰ κατηγορούμενα³⁰, πρέπει, ὅμως, νὰ συμφωνήσουμε μαζί του ὅτι ὁ Πλωτῖνος καταφεύγει στὶς θετικὰ ἐκδοχὰς τοῦ πλατωνικοῦ Ἀγαθοῦ προκειμένου νὰ δείξει ὅτι ὑπάρχει δυνατότητα γιὰ θετικὴ πρόσβαση στὴν πρώτη ἀρχή (τὸ Ἐν) μέσω ἠθικῶν κατηγορημάτων, ὅπως ἡ θέληση καὶ ἡ ἐλευθερία³¹. Μένει ὅμως νὰ καταστεῖ σαφὲς ὅτι ἡ θετικὴ πρόσβαση στὸ πλωτινικὸ

17. Δ. ΚΟΥΤΡΑ, *Ἡ ἔννοια τοῦ φωτός εἰς τὴν αἰσθητικὴν τοῦ Πλωτίνου*, Ἀθήνα, 1968, σσ. 24 καὶ 26-27.

18. Ἐνν., V, 3, 15, 15-18. *Αὐτόθι*, VI, 9, 2, 22-24. *Αὐτόθι*, VI, 5, 4, 19-20.

19. Ἐνν., IV, 8, 7, 17-23.

20. Ἐνν., VI, 8, 21, 20-22. Πβ. *αὐτόθι*, V, 5, 4, 1-6.

21. ΠΛΑΤ., *Πολιτεία*, 508 a 5-6, 508 a 11-12, 508 b 9-10, 508 c 1-3, 509 b 6-9 καὶ 540 a 8.

22. Ἐνν., VI, 7, 16, 33-35.

23. *Αὐτόθι*, 21-24 καὶ 27-31.

24. G. LEKKAS, «Plotinus...», ὑπὸ δημοσίευση.

25. Ἐνν., V, 4, 2, 15-16.

26. Ἐνν., V, 3, 15, 27-31.

27. Ἐνν., V, 4, 2, 15.

28. *Αὐτόθι*, 16-17.

29. Ἐνν., VI, 9, 6, 52-53.

30. «Si on doit chercher une opposition à l'intérieur des prédicats de l'Un, on la trouvera principalement dans la polarité des prédicats noétiques, constamment niés et des prédicats éthiques que Plotin, avec force, leur substitue». G. LEROUX, *Plotin. Traité sur la liberté et la volonté de l'Un. Ennéade VI, 8 (39)*, Paris, Vrin, 1990, σ. 38. Πβ. *αὐτόθι*, σ. 37.

31. *Αὐτόθι*, σσ. 38-39.

Ἐν δὲν ἀποτελεῖ ἀπλῶς μιὰ ἀπὸ τὶς πολλὰς ἐπιμέρους δυνατότητες πρόσβασης σὲ Αὐτό, ἀλλὰ ὅτι ἐπιπλέον αὐτὴ ἢ πρόσβαση εἶναι ποὺ τελικὰ κυριαρχεῖ στὸ πλωτινικὸ ἔργο, καθὼς ἡ χρησιμοποίηση τῆς πλατωνικῆς μεθέξεως γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς πλωτινικῆς κοσμολογίας καθιστᾷ τὴ σχέση γεννήτορα - γεννήματος στὸ πλωτινικὸ ἔργο περισσότερο σχέση ὄντολογικῆς ὁμοιότητας παρὰ ριζικῆς ἀναμεταξύ τους διαφορᾶς³².

Κοινὸ σημεῖο τῆς πλωτινικῆς μὲ τὴν εὐνομιακὴ ὄντολογία εἶναι ὁ καθορισμὸς τοῦ «τί» (τῆς οὐσίας) ἀπὸ τὸ «πῶς» (τὸ ζήτημα τῆς ἀρχῆς). Ὁ ἀγέννητος Πατὴρ εἶναι, κατὰ τὸν Εὐνόμιο³³, οὐσία ἀνώτερη ἀπὸ τὸν Υἱὸ ἐπειδὴ Αὐτὸς Τὸν γεννᾷ, ὅπως τὸ πλωτινικὸ Ἐν εἶναι ὄντολογικὰ ἀνώτερο τοῦ γεννήματός του, δηλαδὴ τοῦ Νοῦ. Τὸ πλωτινικὸ Ἐν, ὅμως, εἶναι ὄντολογικὰ ἀνώτερο ἑνὸς κόσμου ποὺ Αὐτὸ δημιουργεῖ καὶ συγκεκριμένα τοῦ νοητοῦ κόσμου (τοῦ Νοῦ) κι ὄχι ἑνὸς δεύτερου Θεοῦ. Αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι ποὺ διέφυγε τῆς προσοχῆς τοῦ Εὐνόμιου, ὁ ὁποῖος καθιστώντας τὸν Θεό-Πατέρα «δημιουργό» τοῦ Θεοῦ-Υἱοῦ του τοποθέτησε αὐτομάτως τὸν Υἱὸ ἀπὸ τὴ μεριὰ τοῦ κτίσματος («κτιστὸν»)³⁴. Τὸ ἀτόπημα τοῦ Εὐνόμιου ἐκκινᾷ, σύμφωνα μὲ τὸν Γρηγόριο Νύσσης³⁵, ἀπὸ τὴν ταύτιση τῶν ἐννοιῶν «πατήρ» καὶ «δημιουργός», ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ φιλοσοφικοῦ σχήματος αἴτιο - αἰτιατὸ (ἀρχὴ - ἐκγονά της) ἐντὸς τῆς Τριάδας μὲ τὸ ἴδιο σημασιολογικὸ φορτίο ποὺ τὸ σχῆμα αὐτὸ κληρονομοῦσε ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ του στὸ ἑλληνικὸ κοσμολογικὸ πεδίο δημιουργοῦ Θεοῦ καὶ δημιουργημένου κόσμου.

Ἐφαρμόζοντας ὁ Εὐνόμιος ἐντὸς τῆς Τριάδας τὸ φιλοσοφικὸ δίπολο αἴτιο - αἰτιατὸ μὲ τὸ σημασιολογικὸ φορτίο ποὺ αὐτὸ ἀντλοῦσε ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ του στὶς νεοπλατωνικὲς κοσμολογίες, τὸ περισσότερο ποὺ μποροῦσε νὰ πετύχει γιὰ τὸν Υἱὸ ἦταν μιὰ ἐνδιάμεση βαθμίδα μεταξὺ Πατρὸς καὶ κόσμου, τὴν ὄντολογικὴ βαθμίδα ἑνὸς Θεοῦ ποὺ, ὡς Θεὸς «ἐκ μετουσίας»³⁶ τοῦ Πατρὸς, εἶναι ἀναγκαστικὰ κατώτερός Του³⁷.

Τί εἶναι αὐτὸ ποὺ διακυβεύεται κατὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ φιλοσοφικοῦ σχήματος αἴτιο - αἰτιατὸ χωρὶς νὰ γίνεται διάκριση ἀπὸ τὸν Εὐνόμιο τοῦ τριαδολογικοῦ ἀπὸ τὸ κοσμολογικὸ πεδίο; Ἀσφαλῶς ἡ ἰσοθεΐα Πατρὸς -

32. G. LEKKAS, «Plotinus...», ἐνθ. ἀνωτ., ὑπὸ δημοσίευση.

33. GREGORII NYSSENI, C. E., II, § 52, 7-9. Πβ. αὐτόθι, § 65, 4-5, § 60, 18-20 καὶ § 21, 29-1.

34. GREGORII NYSSENI, ἐνθ. ἀνωτ., § 15, 11-14. Πβ. B. POTTIER, *Dieu et Christ selon Grégoire de Nysee*, Namur, Culture et Vérité, 1994, σ. 190.

35. GREGORII NYSSENI, ἐνθ. ἀνωτ., §§ 497-498, 16-28.

36. Αὐτόθι, § 618, 4-5, Πβ. αὐτόθι, § 619, 14-15.

37. Αὐτόθι, §§ 54-55, 19-24.

Υἱοῦ. Ὁ Γρηγόριος Νύσσης κρίνει ὅτι ὁ Εὐνόμιος χρησιμοποιεῖ τὸ ἐπιχείρημα τῆς «ἀγεννησίας» τοῦ Πατρὸς γιὰ νὰ πλήξει τὸν Υἱό³⁸, μὲ συνέπεια ἡ ἀντίκρουση ποὺ τοῦ ἐπιφυλάσσει ὁ Νύσσης, τουλάχιστον στὸ C. E. II, νὰ ἔχει ὡς κύριο στόχο τῆς τὴν κατάδειξη τῆς πλήρους ἰσοτιμίας Πατρὸς - Υἱοῦ³⁹.

Τὸ μέσο γιὰ νὰ πετύχει ὁ Γρηγόριος Νύσσης τὸν στόχο του, ὅπως καὶ τοῦ Βασιλείου πρὶν ἀπὸ αὐτόν⁴⁰, ὑπῆρξε ἡ ἀπεξάρτηση τοῦ ζητήματος τῆς οὐσίας ἀπὸ τὸ ζήτημα τῆς ἀρχῆς⁴¹ μὲ συνακόλουθη διάκριση τῶν ὀνομάτων ποὺ δηλώνουν οὐσία (ὅπως ἡ ἀπλότητα) ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ δηλώνουν σχέση ἢ ἀπουσία σχέσης μὲ «ὕπερκειμένη» ἀρχή (ὅπως ἡ ἀγεννησία)⁴².

Εἰδικότερα οἱ ὁροι «γεννητός» - «ἀγέννητος», κατὰ τὸν Γρηγόριο Νύσσης, δηλώνουν ἀποκλειστικὰ σχέση καταγωγῆς καὶ ὄχι οὐσία⁴³. Ὁ Πατὴρ εἶναι ἀγέννητος, ὅμως ἡ ἀγεννησία δὲν συνιστᾷ τὴν οὐσία Του⁴⁴. Ἔτσι μὲ τὴ διάκριση ἀγέννητου Πατρὸς καὶ γεννητοῦ Υἱοῦ δηλώνεται διαφορὰ «ὑποστάσεων», τοῦ Πατρὸς ποὺ ἀγέννητος ὁ ἴδιος γεννᾷ τὸν Υἱὸ καὶ τοῦ Υἱοῦ ποὺ γεννᾶται ἀπὸ ἀγέννητο Πατέρα, καὶ ὄχι διαφορὰ οὐσίας⁴⁵. Ἡ ἀγεννησία τοῦ Πατρὸς, ὑποστηρίζει ὁ Γρηγόριος Νύσσης⁴⁶ σὲ συμφωνία μὲ τὸν Βασίλειο⁴⁷, περιγράφει μόνον τὴν ἀπουσία ἐξάρτησης τοῦ Πατρὸς ἀπὸ ὑπερκείμενὴ Του ἀρχή, ἐνῶ δὲν λέει τίποτα γιὰ τὴν οὐσία Του.

Μὲ τὴ διάσπαση τοῦ πλωτινο-εὐνομακοῦ καθορισμοῦ τῆς οὐσίας ἀπὸ τὸν τρόπο προελεύσεώς της (ἀπὸ τὸ ζήτημα τῆς ἀρχῆς), ὁ Γρηγόριος Νύσσης πετυχαίνει νὰ ὑποστηρίξει ὅτι ὁ Υἱός, ἂν καὶ γεννητός, εἶναι τόσο ἀπλὸς κατὰ τὴν οὐσία Του ὅσο καὶ ὁ ἀγέννητος Πατὴρ⁴⁸. Συγκεκριμένα ὁ ἀγέννητος Πατὴρ διαφέρει ἀπὸ τὸν γεννητὸ Υἱὸ Του μόνον ὡς πρὸς τὸ πῶς τῆς προελεύσεώς Του καὶ ὄχι ὡς πρὸς τὴν ἀπλότητά Του⁴⁹. Ἔτσι, ἐνῶ ἡ πλωτινο-εὐνομακὴ ὄντολογία συνήγαγε ἀπὸ τὴ διαφορὰ τοῦ τρόπου προελεύσεως Πατρὸς - Υἱοῦ διαφορετικὴ οὐσία γιὰ τὸν Πατέρα ἀπ' ὅ,τι γιὰ τὸν Υἱό, ὁ Γρη-

38. *Αὐτόθι*, §§ 15-16, 19-21 καὶ § 58, 26-27.

39. *Αὐτόθι*, § 51, 25-26.

40. *Αὐτόθι*, § 615, 1-5.

41. *Αὐτόθι*, § 386, 3-7 καὶ § 177, 7-11.

42. *Αὐτόθι*, §§ 24-25, 22-29 καὶ §§ 28-29, 19-23.

43. *Αὐτόθι*, § 41, 3-8.

44. *Αὐτόθι*, §§ 379-380.

45. *Αὐτόθι*, §§ 38-39, 19-24 καὶ § 36, 25-28.

46. *Αὐτόθι*, § 34, 17-20, § 18, 1-2 καὶ § 192, 24-29.

47. *Αὐτόθι*, § 613, 14-18.

48. *Αὐτόθι*, § 29, 23-24, § 29, 26-29 § 42, 12-15 καὶ § 30, 16-17.

49. *Αὐτόθι*, § 29, 30-3.

γόριος Νύσσης συνάγει τὴν ἰσοθεΐα Πατρὸς - Υἱοῦ ἀπὸ τὴν ὄντολογικὴ ἀπλότητα ποὺ διαθέτουν ἀπὸ κοινου⁵⁰.

Εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ παρατηρήσουμε πόσο διαφορετικὰ ἀπὸ τὴν πλωτινο-ευνομιακὴ ὄντολογία ἀξιοποιεῖ ὁ Γρηγόριος Νύσσης τὸ πλατωνικὸ μεθεκτικὸ σχῆμα παραγωγῆς ὁμοίου ἀπὸ ὁμοιοῦ. Συγκεκριμένα, στὴν καταγωγὴ τοῦ Υἱοῦ ἀπὸ τὸν Πατέρα, ὁ Εὐνόμιος βλέπει ὄντολογικὴ κατωτερότητα τοῦ Υἱοῦ ἔναντι τοῦ Πατρὸς, μὲ τὸ αἰτιολογικὸ ὅτι ὁ Υἱὸς συνιστᾷ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐνέργειας τοῦ «μὴ ἐξ ἐνεργείας» Πατρὸς⁵¹. Ἀντίθετα, κατὰ τὸν Γρηγόριο Νύσσης, ἡ καταγωγὴ τοῦ Υἱοῦ ἀπὸ τὸν Πατέρα Του ἐγγυᾶται γιὰ τὸν Υἱὸ θέσῃ «ἀληθινοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ», μὲ συνακόλουθὴ τὴν πλήρη ἰσοτιμία Πατρὸς - Υἱοῦ⁵². Ἐχοντας ὁ Υἱὸς τὴν «αἰτίαν» τῆς καταγωγῆς Του στὸν Πατέρα, ὑποστηρίζει ὁ Γρηγόριος Νύσσης, βρίσκεται μαζὶ Του σὲ σχέση «εἰκόνας» «πρὸς τὸ πρωτότυπον», ποὺ δὲν εἶναι σχέση κατώτερου πρὸς κάτι τὸ ὄντολογικὰ ἀνώτερό του, ὅπως τὸ θέλει ἡ πλωτινο-ευνομιακὴ μεταφυσικὴ, ἀλλὰ σχέση ὄντολογικῆς ἰσότητος Πατρὸς - Υἱοῦ⁵³ καὶ μάλιστα πλήρους ἀλληλοπεριχωρήσεώς Του⁵⁴. Ἀληθινὸς Θεὸς ὁ Θεός-Λόγος⁵⁵ εἶναι, κατὰ τὸν Γρηγόριο Νύσσης, τόσο ἀθάνατος⁵⁶ καὶ ἀφθαρτος⁵⁷ ὅσο καὶ ἡ καταγωγικὴ Ἀρχὴ Του.

Γίνεται συνεπῶς σαφὲς ὅτι διασπώντας ὁ Γρηγόριος Νύσσης τὴν πλωτινο-ευνομιακὴ ταυτότητα ἀρχῆς καὶ οὐσίας ἀπέδειξε ὅτι ὁ Πατὴρ ἂν καὶ ἀπλὸς (ὡς πρὸς τὴν οὐσία Του) καὶ ἀναρχος (ὡς πρὸς τὴν προέλευσή Του), δὲν εἶναι ἀπλὸς ἐπειδὴ εἶναι ἀναρχος, ὅπως ὑποστήριζε ἡ πλωτινο-ευνομιακὴ μεταφυσικὴ. Ἡ εὐνομιακὴ ταύτιση οὐσίας καὶ ἀγεννησίας τοῦ Πατρὸς ὁδηγεῖ, ὑποστηρίζει ὁ Γρηγόριος Νύσσης, σὲ ἓνα διπλὸ ἄτοπο: (α) Ἀναφορικὰ μὲ τὸν Πατέρα, Τὸν στερεῖ οὐσίας, ἀφοῦ θεωρεῖ ὡς οὐσία Του κάτι ποὺ Αὐτὸς δὲν ἔχει, δηλαδὴ ἀρχὴ καὶ (β) ἀναφορικὰ μὲ τὸν Υἱὸ (ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ δημιουργία), Τὸν στερεῖ ἐπίσης οὐσίας (ὅπως καὶ τὴ δημιουργία), ἀφοῦ, κατὰ τὸν Εὐνόμιο, σύμφωνα τουλάχιστον μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, οὐσία ἀποτελεῖ μόνο ἡ ἀγεννησία τοῦ Πατρὸς⁵⁸.

50. *Αὐτόθι*, §§ 489-490, 5-15.

51. *Αὐτόθι*, § 376, 11-15.

52. *Αὐτόθι*, § 377, 18-22.

53. *Αὐτόθι*, § 215, 4-6.

54. *Αὐτόθι*, §§ 215-216, (βλέπε ἰδίως: «ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὰ πατρῶα, μᾶλλον δὲ καὶ αὐτὸν τὸν πατέρα»). Πβ. *αὐτόθι*, § 214, 1-3.

55. *Αὐτόθι*, §§ 236-237, 7-13.

56. *Αὐτόθι*, § 610, 16-20.

57. *Αὐτόθι*, § 369, 7-8.

58. *Αὐτόθι*, §§ 484-485, 14-24 καὶ § 63, 13-15.

Τὸ κεντρικὸ φιλοσοφικὸ πρόβλημα ὁλόκληρου τοῦ C. E. εἶναι πῶς θὰ πρέπει νὰ χρησιμοποιηθεῖ τὸ παραδοσιακὸ ὄντολογικὸ σχῆμα αἴτιο - αἰτιατό στὸ νέο πλαίσιο τῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας. Ὁ Εὐνόμιος μεταχειρίζεται τὸ ἑλληνικὸ παραδοσιακὸ δίπολο αἴτιο - αἰτιατό ἀντιμετωπίζοντάς το μὲ τὸ πρῖσμα τῆς πλωτινικῆς μεταφυσικῆς καὶ συγκεκριμένα (α) τῆς ὑπόταξης τοῦ ζητήματος τῆς «οὐσίας» στὸ ζήτημα τῆς «ἀρχῆς» καὶ (β) τῆς ὄντολογικῆς συνέχειας (ἀπὸ πάνω πρὸς τὰ κάτω) μεταξὺ Θεοῦ καὶ κόσμου. Ὅμως ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ πλωτινικοῦ ὄντογεννητικοῦ σχήματος αἴτιο - γέννημα στὸ πλαίσιο τῆς χριστιανικῆς τριαδολογίας ὡδηγοῦσε σὲ ἀνισότιμες σχέσεις μεταξὺ τῶν Τριῶν Ὑποστάσεων, καὶ τοῦτο γιατί τὸ πλωτινικὸ ὄντογεννητικὸ σχῆμα αἴτιο - γέννημα πέρα ἀπὸ σχῆμα θεολογικὸ ἦταν πρῶτα καὶ κύρια σχῆμα κοσμολογικὸ προκειμένου νὰ ἐξηγηθεῖ φιλοσοφικὰ ἡ προέλευση τοῦ πληθυντικοῦ κόσμου ἀπὸ μιὰ ἐνικὴ (κι ὄχι τριαδική) πρώτη ἀρχή. Ἡ ἀντίκρουση τοῦ Εὐνομίου ἐκ μέρους τοῦ Γρηγορίου Νύσσης γίνεται στὴ βάση μιᾶς διπλῆς στρατηγικῆς, καθὼς ὁ τελευταῖος διαφοροποιεῖ τὴ χρησιμοποίησιν τοῦ παραδοσιακοῦ ἑλληνικοῦ φιλοσοφικοῦ σχήματος αἴτιο - αἰτιατό ἀνάλογα μὲ τὸ πεδίο ἐφαρμογῆς του, τριαδολογικὸ ἢ κοσμολογικὸ. Εἰδικότερα, (α) ἀναφορικὰ μὲ τὸ τριαδολογικὸ πεδίο, στόχο τοῦ Γρηγορίου Νύσσης ἀποτελεῖ ἡ διάσπαση τῆς ἐξάρτησης τῆς «οὐσίας» ἀπὸ τὸ ζήτημα τῆς «ἀρχῆς» μὲ συνακόλουθὴ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ πρωτείου τῆς «οὐσίας» ἐναντὶ τῆς «ἀρχῆς», ἐνῶ (β) ἀναφορικὰ μὲ τὸ κοσμολογικὸ πεδίο, ὁ στόχος τοῦ Γρηγορίου ἔγκειται στὴ διάσπαση τῆς συνέχειας Θεοῦ καὶ κόσμου μὲ τὴ διακήρυξιν τῆς ριζικῆς ὄντολογικῆς διαφορᾶς τοῦ κτιστοῦ ἐναντὶ τοῦ ἀκτίστου.

(α) Γιὰ τὴ διάσπαση τῆς ἐξάρτησης τῆς «οὐσίας» ἀπὸ τὸ ζήτημα τῆς «ἀρχῆς»:

Προσεγγίζοντας ὁ Εὐνόμιος τὴ χριστιανικὴ τριαδολογία μὲ τὶς πλωτινικῆς ὄντο-κοσμολογικῆς προϋποθέσεις, ἐπινοεῖ ἓνα σχῆμα μονόδρομης συνέχειας τοῦ τύπου αἴτιο - αἰτιατό ἀπὸ τὸν Πατέρα πρὸς τὸν Υἱό, σύμφωνα μὲ τὸ ὅποιο, στὸ ὄντολογικὸ ἐπίπεδο, ὁ Υἱὸς εἶναι ἀναγκαστικὰ κατώτερος («ὑποβεβηκότα») τοῦ Πατρὸς, ἐφόσον ὁ τελευταῖος ἀποτελεῖ τὴν αἰτία Του, λόγος γιὰ τὸν ὅποιο, σύμφωνα μὲ τὸν Εὐνόμιο, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀποδίδουμε «κατ' ἐπίνοια» στὸν Υἱὸ τὴν ἰσοθεΐα του μὲ τὸν Πατέρα⁵⁹. Ἀποδεσμεύοντας, ὁ Γρηγόριος Νύσσης τὸ θέμα τῆς θείας οὐσίας ἀπὸ τὸ ζήτημα τῆς αἰτίας, ἐκεῖνο ποὺ αὐτὸς βασικὰ ἀπορρίπτει εἶναι τὴν πλωτινο-εὐνομιακὴ ἀναγκαιότητα ποὺ διέπει τὴν ὁποιαδήποτε οὐσία κατὰ τὴν προέ-

59. *Αὐτόθι*, §§ 331-332, 2-15.

λευσή της από άλλη οὐσία υπέρτερή της.⁶⁰ Ἡ σχέση αἰτίου - γεννήματος δὲν ἀποτελεῖ κατ' ἀνάγκη, σύμφωνα μὲ τὸν Γρηγόριο Νύσσης, σχέση ἑνὸς ὄντο-λογικὰ ἀνώτερου γεννήτορα πρὸς τὸ ὄντολογικὰ κατώτερό του γέννημα. Σύμφωνα μὲ τὸν χριστιανὸ διανοητὴ, σὲ ὅ,τι τουλάχιστον ἀφορᾷ στὸ τρια-δολογικὸ πεδίο, ἡ σχέση αἰτίας - γεννήματος δὲν προκαθορίζει ἀρνητικὰ γιὰ τὸ γέννημα τὴν ὄντολογικὴ του θέση. Συνεπῶς, ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι ἰσχύει στὴν πλωτινικὴ φιλοσοφία, ἐδῶ ἡ σχέση αἰτίου - γεννήματος δὲν προϋποθέτει ἀναγκαστικὰ καὶ οὐσιολογικὴ διαφοροποίηση τοῦ ἑνὸς ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ἐφαρ-μόζοντας ὁ Γρηγόριος Νύσσης τὸ ὄντογεννητικὸ σχῆμα αἰτίου - αἰτιατὸ ἀνα-φορικὰ μὲ τὴν Τριάδα, ἀντὶ νὰ ἀποκομίσει μέσω αὐτοῦ τὴν ὄντολογικὴ δια-φορὰ τοῦ γεννήματος ἀπὸ τὸν γεννήτορά του ὅπως συμβαίνει στὴν πλωτι-νο-ευνομιακὴ ὄντολογία, προσπάθησε νὰ διασφαλίσει μέσω αὐτοῦ τὴν ταυ-τότητα οὐσίας αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ, Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. Τὴν ταυτότητα αὐτὴ, πιστεύουμε, ὁ Γρηγόριος Νύσσης ἴσως καὶ νὰ τὴν ἀποδεχόταν ὡς φυσικὴ γιὰ τὰ ὑπερφυσικὰ μέτρα τοῦ Θεοῦ, σὲ καμιά ὁμως περίπτωσι δὲν θὰ τὴν δε-χόταν καὶ ὡς ἀναγκαία. Ἄν μαντεύουμε σωστὰ τὶς πιὸ μύχιες σκέψεις τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, τολμοῦμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι, κατ' αὐτόν, εἶναι φυ-σικὸ Θεὸς νὰ γεννᾷ Θεὸ (ὁ Πατὴρ τὸν Υἱό) ἰσότημό Του, δὲν εἶναι ὁμως καὶ ἀναγκαῖο. Ἀντιθέτως, κατὰ τὸν Πλωτῖνο εἶναι φυσικὸ ἀλλὰ καὶ ἀναγκαῖο θεὸς (τὸ Ἔν) νὰ γεννᾷ θεὸ (τὸν νοητὸ κόσμος) καὶ μάλιστα κατώτερό του. Ὅ,τι ἀντιπαράκειται ἐδῶ εἶναι μιὰ χριστιανικὴ ὄντολογία τῆς ἐλευθερίας ἐμπνεόμενῃ ἀπὸ τὶς ἔρευνες τοῦ Ὁριγένη⁶¹ ἀπέναντι στὴν πλωτινικὴ ὄντο-λογία τῆς ἀνάγκης.

(β) Γιὰ τὴ διάσπαση τῆς ὄντολογικῆς συνέχειας Θεοῦ καὶ κόσμου:

Οἱ ἀπαντήσεις ποὺ ἔδωσε ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία κατὰ τὴ δια-δρομὴ τῆς στὸ ζήτημα τῆς δημιουργίας καὶ τῆς συντήρησης τοῦ δημιουργη-μένου κόσμου προϋπέθεταν συχνὰ λιγότερο ἢ περισσότερο τροποποιημένη τὴν πλατωνικὴ θεωρία τῆς μεθέξεως. Εἰδικὰ γιὰ τὴν πλωτινικὴ κοσμολο-γία, ὁ κόσμος ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο τμῆμα τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ⁶², καθὼς ὁ τελευταῖος εἶναι ὁ ἴδιος «δυνάμει» ὅλα ὅσα δημιουργεῖ. Μιὰ τέτοια θεώρη-ση εἶχε ὡς συνέπεια νὰ μὴν μποροῦν νὰ διασφαλισθοῦν σαφεῖ ὅρια μεταξὺ

60. G. LEKKAS, «Le concept positif de la nécessité...», *ἐνθ. ἀνωτ.*, ὑπὸ δημοσίευσιν.

61. J. GAIETH, *La conception de la liberté chez Grégoire de Nysse*, Paris, Vrin, 1953, σσ. 17-39 (ιδίως σσ. 31-32). Πβ Β. POTTIER, *ἐνθ. ἀνωτ.*, σσ. 204-205 καὶ G. LEKKAS, *Liberté et progrès chez Origène*, Turnhout, Brepols, 2001, σσ. 35-37 καὶ 144-176.

62. J. RIST, «Plotinus and Christian philosophy», στὸ *The Cambridge Companion to Plotinus*, ἐκδ. L. P. GERSON, New York, Cambridge University Press, 1996, σσ. 390-391.

τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου ποὺ Αὐτὸς δημιουργεῖ. Ἀντιθέτως, ἡ ἀπάντηση ποὺ προσπάθησε νὰ δώσει ἡ χριστιανικὴ διανόηση τοῦ Γρηγορίου Νύσσης στὸ ἴδιο πρόβλημα προϋπέθετε σαφῆ ὄντολογικὴ διαφοροποίηση Θεοῦ καὶ κόσμου, τὴν ὄντολογικὴ ἀσυνέχεια τοῦ ἁκτίστου Θεοῦ μὲ τὸν κτιστὸ κόσμ⁶³. Ἔτσι ὁ Γρηγόριος Νύσσης πέτυχε ὅχι μόνον νὰ διακρίνει καθαρὰ μεταξὺ ἁκτίστου φύσεως καὶ κτιστῶν φύσεων (καὶ κατὰ συνέπεια μεταξὺ θεολογίας καὶ κοσμολογίας, πράγμα ἀδύνατο στὸ πλαίσιο τῆς πλωτινικῆς, γιὰ παράδειγμα, φιλοσοφίας), ἀλλὰ καὶ νὰ κατοχυρώσει κοινὴ φύση γιὰ τὸν ἁκτιστο Τριαδικὸ Θεὸ ὥστε νὰ ὑπηρετηθεῖ τὸ χριστιανικὸ αἶτημα ἰσοτιμίας καὶ τῶν τριῶν θεϊκῶν Ὑποστάσεων.

63. GREGORII NYSSENI, C. E., I, §§ 270-316. Πβ. Κ. Β. ΣΚΟΥΤΕΡΗ, «Ἡ διάκριση καὶ ἡ ἔνωση κτιστοῦ καὶ ἁκτίστου κεντρικὸ σημεῖο τῆς διδασκαλίας τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης», στὰ *Πρακτικὰ Ἡμερίδας* μὲ θέμα «Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Ἐπίσκοπος Νύσσης – Τὸ παιδαγωγικόν, τὸ ἀνθρωπολογικόν καὶ τὸ θεολογικόν ἔργον του», Βουλιαγμένη, 11/1/2003, Ἀθήνα, Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Ἐκπαίδευσης Ἀνατολικῆς Ἀττικῆς, 2003, σσ. 17-23. Πβ. Β. POTTIER, ἔνθ. ἀνωτ., σσ. 119-123, 149 καὶ 180. Ἐπίσης Μ. CANÉVET, *Grégoire de Nyse et l'herméneutique biblique, Étude des rapports entre le langage et la connaissance de Dieu*, Paris, Études Augustiniennes, 1983, σσ. 249-253.